

Tamás Forgács: Ungarische Grammatik. Edition Praesens. Wien, 2001. 456 l.

A műben megjelölt célkitűzés kettős, amint az a könyv előszavában olvasható. Elsősorban magyarul tanuló külföldieknek szánja a szerző a könyvet, olyanoknak, akik bizonyos előzetes ismeretek alapján már a nyelv rendszere iránt is érdeklődnek. A másik megcélzott csoport a külföldi kutatóké, akik nyelvtipológiai, kontrasztív vizsgálódásokhoz számíthatnak részletes leírásra a magyar nyelv rendszeréről. A szerző művével ezeken túl egy olyan űrt szándékozik kitölteni, amely azáltal keletkezett, hogy az újabb leíró grammatikai kutatások – mármint a hagyományosnak nevezettek – idegen nyelven nem juthattak el a külföldi olvasókhoz, esetleg azoknak csak kis köréhez, ellentétben a strukturális és generatív grammatikai eredményekkel, amelyek angolul a nemzetközi nyelvészetben is képviselve vannak. A korábbi német (egyéb idegen nyelvű) nyelvtanok a megjelölt szempontok közül jobbára csak az egyikre koncentráltak: vagy inkább nyelvkönyv jellegűek, vagy leíró nyelvtanok. A szerzőnek tehát könyve megszerkesztésekor kettős, méginkább hármas problémával kellett megküzdenie: **újszerű** (azaz elsősorban a tradicionális területen megújuló eredményeket beépítő), **részletes rendszert** adó leíró nyelvtant alkotnia **didaktikus** formában. Forgács Tamás ezzel úttörő és nem kis feladatra vállalkozott, bár előszavában („das Buch vor allem für den Unterricht und nicht für die Forschung bestimmt ist” – 16. l) és a könyv hátlapján olvasható szövegben is a hangsúlyt nyomatékosan a nyelvtanulás szempontjára, a didaktikára helyezte. A szerző kiváló nyelvész, aki több évet töltött német nyelvterületen lektorként, tehát a nyelvtanítás, rendszer-elsajátítás, didaktika problémáit közéről tapasztalhatta. Nekem ilyesfajta tapasztalatokból csak kevés adatott meg (pályám legelején külföldi egyetemistákat, aspiránsokat tanítottam néhány évig magyarra), nem biztos tehát, hogy illetékes vagyok az Ungarische Grammatik (a továbbiakban UGr.) nyelvtanítási szempontokat figyelembe vevő megítélésében. Úgy gondolom, talán biztosabban tudom megítélni e nyelvtant a grammatikaírás sajátos szempontjai szerint, nem biztos viszont, hogy a fő szempontnak ennek kell lennie. A szerző, mint azt egyéb művei, de az éppen tárgyalt könyv is bizonyítja, sok részterület szakembere: elsősorban nyelvtörténész, de az új(abb) elméletek (valenciaelmélet, modern fonológia) területén is otthonosan mozog, megbízható ismeretei vannak leíró nyelvtanból, és kiterjedt frazeológiai kutatásokat folytatott. A szakmai részleteket illetően tehát kétségtelen az UGr. anyaga: gazdag, rendkívül részletes, számos példával, sok magyarázattal. A recenzióval együtt járó kritikai megjegyzések így nem a nyelvi anyagra, a felsorakoztatott nyelvtényekre vonatkoznak, hanem elsősorban koncepcionálisak, az elrendezésre összpontosítanak, szembesítve a művet némileg az előszóban megadott célokkal. Forgács több helyen is megjegyzi ugyan szerényen, hogy nyelvtana nem teljes, amennyire azonban teljességről egyáltalán szó lehet, ez a könyv törekszik erre: nyelvrendszer és nyelvhasználat, nyelvtörténet, nyelvjárássok, modern elméletek, nyelvészeti viták mind helyet kapnak az UGr.-ban. A szerző a lehető legtöbbet akarja adni az olvasónak, ez azonban a könyv szerkezetére nézve nem mindig előnyös: az áttekinthetőséget nem segíti. Teljességre törekszik az UGr. a tárgyalt nyelvi szintek szempontjából is: a hangtannal (fonológiával) is foglalkozik, van szórendi és intonációs fejezete, több esetben a helyesírási tanácsadó szerepét is vállalja (az *-i* képzővel kapcsolatban például ír a tulajdonnevek *-i* képzős származékainak helyesírási szabályairól (285.), de egyéb kérdésekkel kapcsolat-

ban is tesz helyesírási és olykor nyelvhelyességi megjegyzéseket). A két utóbbi egy leíró nyelv-tanban nem lenne szükségszerű, a nyelvkönyv jelleg azonban ezt megengedi.

A könyv szemlélete, a hagyományos grammatikához való viszony. Maga a szerző „inkább hagyományosnak” minősíti nyelv-tanát, s ezt a nyelv-tanulást, didaktika szempontjaival indokolja (15. lap). Az UGr. valóban az ún. hagyományos felépítést követi, a nyelvi szintek alapján építkezik. Tradicionális jellegében azonban nem egészen egységes. Mint azt az előszóban olvassuk (15), a könyv létrejöttének egyik indítéka éppen az volt, hogy a megújított hagyományos nyelv-tant közvetítse német nyelven a nemzetközi nyelvészet számára. E téren azonban – szerintem – nem egészen maradéktalanok az eredmények. A könyv bizonyos részfejezetek felosztásában, bizonyos kérdések táralásában túlságosan is hagyományos maradt (pl. szófaji felosztás, az affixumokkal kapcsolatos egyes alapkérdések, a névmási határozószók kontra határozó(szó)i névmások, az ikerszók helye, a számállapot-határozói és partitivusi alany meghagyása, a mondatfajták grammatikai eszközeinek tárgyalása stb.). A tradicionális nyelv-tan új eredményei, megoldásai közül több minden kimaradt az UGr.-ból – igaz, hogy a megújított hagyományos nyelv-tanként készült Magyar grammatika csak röviddel a kézirat leadása előtt jelent meg, amint azt a szerző könyve előszavában említi. Megújítási szándék érzékelhető a Strukturális nyelv-tan egyes részkérdéseinek bedolgozásában, ez azonban kevésbé a szemléletre hat, inkább terminológiai és jelölésbeli kérdésekben mutatkozik meg, nem is mindig következetesen. Csak egy példa: a nyitótő fogalom és terminus például a kötőhangzókkal foglalkozó fő részben, ahol a tö, ill. a toldalék meghatározta kötőhangzók hangszínéről, minőségéről van szó, és ahova szervesülnie kellene (46. pont, ezen belül különösen 53. lap), nem kerül szóba; először a többes szám jelével kapcsolatban olvashatunk róla (136.), a 140.-ben egy táblázat részeként jelenik meg, a 289. pontban pedig bizonyos képzőkkel kapcsolatban jön elő.

Nyelvoktatás és/vagy kutatás? Az UGr. legnehezebb problémáját az és-ben látom. Az előszóban a szerző a nyelvoktatás szempontjainak ad prioritást. Egyértelműen nyelv-tanulóknak szánódtak a Mi a könnyű a magyarban?, illetve a Mi a nehéz a magyarban? c. fejezetek is. Ízlés és felfogás dolga, hogy ezekbe mi vonható bele. Igaz az például, hogy a német többes szám többféle, s az is, hogy ugyanazon szó különböző többes számai jelentésmegkülönböztető szerepűek (15.). Az is igaz, hogy a magyarban a német heterogenitással szemben a többes szám általános jele egyedül csak a -k. A -k azonban sok esetben kötőhangzóval kapcsolódik, s ha ennek minősége nem lenne problematikus (olykor szófajmegkülönböztető), nem kerülne elő számos helyen a könyvben (26., 46., 54. és főképp 136.). A jelentésmegkülönböztetéssel is meg kell küzdeni pl. a *darvak* ~ *daruk*-típus esetében, igaz, ez tőtani ügy. S aztán van még a birtoktöbbségitő jel, amelynek használata (gondolom) nem anyanyelvűek számára elég bonyolult. Nem biztos tehát, hogy ezt a jelenségcsoportot a Mi a könnyű? részbe kell osztani. Az sem előnyös talán, hogy a Mi a nehéz? fejezetben a főnévi esetragok számháborújával ijesztgessük előre a külföldi olvasót (17.). Ezek a bevezető fejezetek kontrasztív szempontból íródtak, az itt érintett jelenségek azonban az egyéb fejezetekben kellő részletességgel tárgyalva vannak, így nem biztos, hogy az amúgy is nagy terjedelmű könyvben szükségesek.

A hangtani fejezet eleje kiejtési alapismereteket elsajátítani akaró nyelv-tanuló célközönséget sejtet. Még az is meg van mondva, hogy a hosszú magánhangzók a rövidektől az egy, ill. két vesszős írásmódban különböznek (22.), vagy hogy hogyan írjuk a hosszú mássalhangzókat (30.). Csakis kutatóknak valók viszont azok a részek, amelyek bonyolult nyelvészeti vitákba vezetnek be az olvasót. Ilyen például többek között a birtoktöbbségitő jel szegmentálási problémáival foglalkozó 140. pont, vagy a főnévi esetragok kérdéseinek körüljárása (144.); stb.

A funkció kettősségével az is összefügg, hogy gondosan mérlesekélni kell: mi és milyen mélységben legyen benne az UGr.-ban? Milyen arányú képviselőt kapjanak a rendszeren kívül a nyelvhasználat kérdései? A központi jelenségeken kívül a periferikusa(bba)kból mennyivel szembesüljenek az olvasók? A túlzott teljességre törekvés e szempontból is észlelhető. Nem tudom

például – magam is meglepődtem a dolgon –, hogy szót kell-e ejteni arról (melyik célcsoportnak fontos?), hogy az ikes igék mindig kötött töváltozatai közül éppen melyik a főváltozat (44. pont, 49. lap). A szerző azt tekinti annak, amelyhez a főnévi igenév képzője járul. Az *eszik*, *iszik* esetében ez az *e-*, *i-*, a *játsz*iknál az *-sz-es* tö, az *ugrik* esetében pedig állítólag nem az *ugr-* a „legfontosabb tőalak”, hanem az *ugor-*. (S mindez mégcsak nem is a töveknél kerül elő, hanem a szabad, félszabad és kötött morféimákkal foglalkozó részben.) Ismét csak az ikes igékkel kapcsolatban ezek tárgyas ragozásáról talán nem kellene külön táblázatot felfektetni (99.). Előfordulhat, hogy az ikes ige tárgyas (a példának hozott *eszik* és *iszik* valóban azok), de ezt egy megjegyzéssel el lehet intézni. A túlzott alaposság miatt így a rendszer összetevőjeként jelennek meg, és ez esetleg torzíthatja az ikes igékről alkotott képet. Főleg a nyelvtanulói célcsoport szemszögéből túlzás az összetett szavak tárgyalásában a *sasorr* stb. endocentrikus (*Máriának hatalmas sasorra volt, ezért egy plasztikai sebésszel kisebbre operáltatta*), illetőleg exocentrikus (*Hello, sasorr, mit akarsz tőlem?*) besorolása körüli különbségtévesztés (333.), főként az utóbbi erősen speciális használata miatt.

Szerkezeti kérdések: mi hol legyen elmondva? A grammatikairás egyik küzdelme annak eldöntése, hogy mi hol kerüljön sorra a leírásban. Egy nyelvtanulásra szánt nyelvtankönyv szempontjai persze keresztezhetik, sőt – divatos kifejezéssel – fölül is írhatják a szigorúbb grammatikai szempontrendszert, ezért lehet, hogy ebbeli kritikám túl szigorú. Az UGr. döntően szófajközpontú. Ez már az egyes fejezetek terjedelméből, az egyes nyelvi szintek elfoglalta lapszámból is világossá válik: hangtan: 28–46; morfológia: 47–68; szófajtan: 69–333; mondat (belefoglalva szintagmatan, szórend, intonáció): 334–445. A szerző bevezetőjében meg is írja, hogy az egyes szófajokon belül tárgyalja az azokkal kapcsolatos morfológiai, szemantikai és szintaktikai jelenségeket és szabályokat, ezért a mondatant rövidre lehetett fogni. (Mindemellett a 109. és 110. pont – ha van szórendi fejezet, és van, akkor – szerintem oda való. Ugyanígy a mondatbanba tartozik a felszólító mód használata a mellékmondatokban.) A szófajközpontúság döntés kérdése, így is lehet dönteni. Vagy (szinte) mindent a szófajtanba teszünk bele, vagy a szófaj mint olyan kívánczik ki a szerkesztéstől. A szófajközpontúság választása nyelvtanulás-didaktikai szempontból jól indokolható. Csak egyet nem előnyös tenni (szerintem): ugyanazt a jelenséget ugyanúgy több helyen is elmondani. Erre viszont nem is kevés példa van a könyvben. Néhány ezek közül: Az *életet él, halált hal* féle szerkezetek négy helyen is szerepelnek: 72. pont: tranzitív és intranszitiv igék, 99.: az *-ik-es* igék tárgyas ragozása, 150.: a tárgyeset, 373.: a tárgy (külső és belső tárgy). Vagy: a határozói tárgy esetei kimerítően megvannak a 150., a tárgyraggal foglalkozó pontban. A tárgynál (374.) ismét előkerülnek – a 150. pontra való utalás nélkül és kevésbé részletezve (jóllehet itt lenne az igazi helyük). Az, hogy a tulajdonnevek nem vesznek részt a töváltakozásban, el van mondva a 44. pontban a szabad, kötött és félszabad morféimákkal kapcsolatban, valamint a 132. pontban a főnév (tulajdonnév) alatt, legjobb helye – szerintem – a tőtan megfelelő tőtípusánál lenne. A nyitótövek három helyen vannak definiálva, szinte ugyanazon szavakkal (a locusokat l. feljebb). Az, hogy a mutató névmási kijelölő jelző – szemben a melléknévi jelzőkkel – számban és esetben egyeztetődik a főnévvel, előkerül a 147. pontban (főnévragozás), a 211. pontban (szófajok: mutató névmás) és a 405. pontban (jelző). A 205., illetve a 209. pontban ugyanazt olvashatjuk a nyomatékosított személyes névmással kapcsolatban egyszer a személyes, egyszer a visszaható névmásnál, de mindkét esetben fel vannak sorolva egyéb funkciók, pl. az ’egyedül’ jelentésű határozószó is. Hogy hasznos-e az effajta redundancia vagy zavaró, nyilván az UGr. használói, a külföldi olvasók fogják eldönteni.

Olykor a sorrendiség lehetne szerencsésebb: A magánhangzórendszer-táblázat magyarázatában (22.) szó van arról, hogy az *a ~ á* nem párok, nincs azonban megmondva, hogy az *e ~ é* sem, az *ë* csak néhány oldallal később, a 26. pontban kerül elő. A táblázat üres helyeit ahelyt lehetne és kellene magyarázni. Az egyes jelenségek tárgyalásakor érdemes minden esetben a tipikussal kezdeni. A 216. pontban a vonatkozó névmás két variánsáról olvashatunk, s az előtag nélküli tárgyalatik először. Ez semmiképpen nem a tipikus nyelvi helyzetet mutatja. Az előtag nélküli forma

valójában apróbetűbe tartozik, a „manchmal als etwas veraltet” minősítés első három szava nyugodtan elhagyható. Az eldöntendő kérdésekben használatos partikulák bemutatását érdemesebb inkább az *-e*-vel kezdeni (266.); a 314. pontban a főnévi igenév képzője tárgyalásakor a ható igével való kapcsolódás periférikus, nem jó ezzel indítani; stb.

Terminológia: előnyös-e a vagylagosság? Az előszóban Forgács megjegyzi, hogy elsősorban a latin terminusokat használja, illetve ha ilyen nincs (és német sem), akkor lefordított terminust alkot. A kettős terminusok használata azonban nehezíti a nyelvi jelenségek azonosítását. A palatális – veláris (nemzetközileg is szokásosabb) elnevezést nem érdemes esetenként felcserélni a „hell – dunkel”-lel (vö. a 22. és a 140. táblázatait), még akkor sem, ha a kettő egymással azonosítva van (23.). A jelre az eléggé jellegtelen Grundsuffix terminus nem a legszerencsésebb. Mikor először előjön (46.), még nincsen azonosítva a Zeichensuffixszal, ez csak a következő (47.) pont apróbetűjében történik meg, majd az 50. pontban egyenrangúként állnak egymás mellett, ugyanitt azonban megjelenik a „paradigmatisches Grundsuffix” megnevezés is a fokjellel kapcsolatban, az 51.-ben már ezen név alatt tárgyalatnak (vajon a kiemelő jel, a fokjel, a többesjel vagy a birtokjel paradigmaticusak?). A 138. pontban előkerül a Possessivsuffix elnevezés (amely nincs a mutatóban, helyette Besitzerzeichen van), a 139. pontban paradigmatische Besitzerzeichen áll ugyanerre. A „számnévi”-nek két megfelelője is van: numeralisch és zahlwörtlich; hasonlóan a szóképzéssel és a szóösszetétellel kapcsolatban is hol a latin, hol a német terminusok kerülnek elő. A subjektive ~ objektive Konjugation helyett ma a megújított hagyományos nyelvtanokban inkább az allgemeine ~ bestimmte Konjugation terminuspár használatos, ennek a korábbi elnevezésnek az alkalmazása azonban semmi gondot nem okoz.

Tartalomjegyzék, utalások, utalórendszer, tárgymutató: A tartalomjegyzékbe sok minden bekerült: decimális számozással egyáltalán nem rendelkező címek, akár apróbetűsek is (Gegenseitige Abgrenzung der Affixtypen – más kérdés, hogy ez a rész nagybetűt érdemelne!), vagy olyanok, amelyek csupán utalást tartalmaznak: Der Akzent (Betonung). Általában véve is meggondolandó, hogy szükség van-e a felépítés ebbéli komplikáltságára: az igen aprólékos decimális számozásra, valamint ezen túl a jelenségek pontokba foglalására a lapszéleken. A műben található belső utalások mindig az utóbbiakra, azaz a pontokra történnek. Nekem az egyszerű lapszámra való utalás tűnne kézenfekvőnek, már csak ezért is, mert az egyes pontok sokszor terjedelmesek, és eléggé heterogén tartalmúak is lehetnek. Az utalórendszer, ha nem is teljesen, de aránylag pontos. A kivételeken – ilyen tömegű utalás esetén (s feltételezve a bármely kézirat keletkezése során elkerülhetetlen némi átcsoportosítást) – nem is lehet csodálkozni; ezek egy újabb kiadásban könnyedén javíthatók. A 70. pontban (a 72. lapon) például hivatkozás történik a faktitív igékkel kapcsolatban a 295. pontra. Ott azonban nem a $V \rightarrow V$, hanem az *-ít* képzővel kapcsolatban az $ADJ \rightarrow V$ képzéseket találjuk. Vagy a Registerben a Wortstämme mit konsonantischem Auslaut alatt – tévesen – a 126. pont is szerepel. A három ízben definiált nyitótő előfordulási helyei közül a tárgymutató csak a 289. pontot hozza: Wortstämme $\rightarrow$ Öffnerstämme alatt. Néha a számozásban véltem következetlenségeket felfedezni. A 270. pont a képzőfunkciók felsorolása-kor a hagyományos grammatikákban szokásos sorrendet követi: **a)** csoport: deverbális verbum; **b)** csoport: denominális verbum stb. Ehhez képest a részletes tárgyalásban megváltozik a sorrend és a számozás jellege is: **A)** csoport Ableitungen aus Substantiven; **B)** csoport Ableitungen aus Adjektiven; **C)** csoport: Ableitungen aus Verben. Az sem szerencsés, hogy ami a 272. alatti táblázatban **a)** csoport ($N \rightarrow V$), az a részletező tárgyalásban (275. pont) **1.**-gyé változik, s ezalatt az egyes képzők sorszámozásába alkalmazza a **a), b)** stb. felosztást.

Ami még hiányzik: A valóban szinte tökéletes részletezettség mellett olykor hasznos lett volna, ha egyes kérdések generálisabb tárgyalásban is előkerülnek – sok apró megjegyzést és magyarázatot lehetett volna megspórolni ezáltal. Ezek közé tartoznék pl. a morfémakötelezőség, valamint az invariáns fogalmának határozott és tiszta bevezetése már az általános morfológiai rész elején; egy általánosabb fejezetrész a szófajváltásról és annak módzatairól (így több helyen kima-

radhatott volna, hogy melléknevek stb. főnévi esetragokat kaphatnak); jó lenne egy elvi összefoglalás a képzőség fokozatairól, a homonim és szinonim képzésről.

Kontrasztív és didaktikus jelenségek. Az eddigi, elsősorban a szerkezetet érintő kritikai megjegyzések természetesen nem akarják elhomályosítani az UGr. értékeit. Főleg a nyelvtanulói célcsoportot szem előtt tartva a kontrasztív jelenségek bemutatása tekintetében, de egyéb szempontból is sok jó gyakorlati megoldás található az UGr.-ban. Nagyon szerencsés a 76. pont táblázata, amely az igenem típusok és az igeképzők összefüggéseit világítja meg. Segítség a nem anyanyelvi beszélők számára a 114. pontban a *-t* időjel alternánsainak a különféle igetövekhez való kapcsolódásáról szóló rész. Fontosnak tartom a 135. lapon a szótárakra vonatkozó megjegyzést, még akkor is, ha a szerző e megjegyzés közvetlen hasznát könyvében még nem érvényesítette. A kötőhangzóval kapcsolatos mindig újra visszatérő számos apró megjegyzést ugyanis át lehetne majd hárítani például Elekfi László Magyar ragozási szótára-ra (MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp. 1994.) – természetesen azok után, hogy a morfológiai részben az általánosítható jelenségek tárgyaltnak. Igen jó a hasonlítás különbségeinek érzékeltetése a német és a magyar között (192.), ugyanígy a *hány?* és *mennyi?* kérdőszók használati szabályainak megadása (179.). Hasznos a 208. pontban az állítmányi szerepű birtokos névmás német megfelelő szerkezetére való figyelemfelhívás, ugyanígy a kérdő névmás használati szabályainak világossá tétele (214. pont, 216–7. lap). Praktikus segítség a nyelvtanulóknak néhány fontosabb idő- és módhatározószó listázása (221.) is, és a szerző megokolása alapján a módosítószóknak a mondatszók közül való kivételével is egyet lehet érteni (267.). Számos szemléletes és kiváló táblázat található a műben. A sort még bőven lehetne folytatni: mindezekben nyilván a lektor tapasztalata mutatkozik meg.

Tipográfia, kötés. Sajnálatos, hogy az UGr. kiadója kevésbé remekelt a könyv tipográfiájával. A betűtípus túl kicsi, az elrendezés nem elég szellős. Egy következő kiadásban erre érdemes lenne nagyobb figyelmet fordítani. Legalább ennyire fontos azonban az, hogy a könyv kötése **tartós** legyen. Jelen állapotában ugyanis már rövid ideig való használat után lapokra esik szét. Egy ilyen igényű könyv pedig nem egyszeri olvasásra, hanem tartós használatra, sok-sok forgatásra számíthat.

Haader Lea